

Svetomartinska baština Gornjega Međimurja: po antičkim tragovima do “martinske himne”

Antonija Zaradija Kiš

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

U kontekstu bogatoga europskoga martinskoga nasljeđa hrvatska martinska baština zadivljuje svojim bogatstvom i regionalnom raznolikošću. S obzirom na zemljopisni položaj i strateški značaj u povijesti, Međimurje (i Prekmurje) zauzima posebno mjesto u istraživanju kulta sv. Martina i njegova rasprostiranje. U istraživanju smo se usredotočili na gornjomeđimursku materijalnu i nematerijalnu baštinu sv. Martina, najštovanijega srednjovjekovnoga pučkoga i plemićkoga sveca, koju ćemo promatrati u toponimijskom i sakralnom nasljeđu, nastojeći dosegnuti tisućljetni pravac širenja kulta i odraz martinske duhovnosti u pučkoj tradiciji Međimurja do današnjih dana. U tom smislu zaustavit ćemo se na Štrigovljaninu Josipu Keresturiju i njegovoj “martinskoj himni” – duboko proživljenim stihovima koji pjevaju o bogobojuzosti, radu i prijateljstvu, ključnim sastavnicama življenja.

Ključne riječi:

sv. Martin, arheologija, svetišta, toponimi, poezija

UVODNE NAPOMENE

Zemljopisni pojmovi *Međimurje*, *Prekmurje*, odnosno *Pomurje*, u aktualnoj se nacionalnoj i političkoj raspodjeli odnose na slovenski dio, tj. Prekmurje ili Prekomurje te hrvatsko Međimurje. Prekmurje je smješteno sjeverno od rijeke Mure na krajnjem sjeveroistoku Republike Slovenije, dok je hrvatsko Međimurje smješteno između rijeka Drave i Mure, poznato u latinskim izvorima kao *Insula Muro-Dravana* (Tkalčić 1873/1874: 56; usp. Barto-

lić 2003: 403). Još je od antičkoga doba ta regija imala važno strateško, komunikacijsko i vojno značenje, čemu je osobito pridonio povoljan prirodni položaj regije, koja se nalazi na raskrižju glavnih kopnenih i vodenih putova koji su povezivali provinciju Panoniju s ostalim dijelom Rimskoga Carstva. Valja imati na umu važnost rimskoga prometnoga čvora na području današnjega Međimurja. Tu je bilo sjecište dviju glavnih prometnica: dijela najstarijega jantarskoga puta koji je iz Akvileje preko Ljubljane, Celja i Ptuja vodio prema Carnuntumu, prolazeći kroz međurječje Mure i Drave i druge prometnice, koja je vodila od Andautonije na jugu preko Halicanuma do Sabarije na sjeveru, gdje je Mursko Središće bila druga važna postaja, a *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice) najvažnije toplice, ne zanemarujući pritom i sporedne, manje nam poznate ceste koje su spajale naselja (Horvat 2010: 15-19).

Pomurje je tako od davnina bilo vrlo naseljeno područje sa stalnim populacijskim kretanjima, raznim društvenim i inim promjenama koje su stvarale međimursku prošlost. Ona je u mnogim segmentima još uvijek neistražena, posebice kad je riječ o vremenu u kojemu se dotiču kasna antika i prva stoljeća kršćanstva. Migracijska živost kraja uvjetovana je, dakle, zemljopisno i strateški, što se slikovito odražavalo u povijesnom prožimanju različitih kultura, posebice slavenske (hrvatske i slovenske), ugarske i germanske. Da bi se istraživao bilo koji mikrosegment kulturne povijesti Međimurja, gdje će se tijekom stoljeća kristalizirati i granice spomenutih entiteta, valja stalno imati u vidu ključne globalne kulturne posebnosti regije.

U ovom ćemo se radu usredotočiti na Gornje Međimurje i istraživati kult sv. Martina biskupa, koji se razvija na kasnoantičkim kulturnim odjecima i ranosrednjovjekovnoj kršćanskoj duhovnosti, razvidnoj u toponomastičkom preletu, u kojemu se ističu tri martinska ojkonima Sv. Martin na Muri, Martinuševec (Frančić 2007: 147-157) i Martinovski Breg (ili Vrh) (RJAZU 6: 490).

KULT I TRADICIJA SV. MARTINA

Nastajanje martinskoga kulta i njegova 1700-godišnjega opstanka diljem europskoga prostora valja tražiti i u *Pannonhalmi*, u zapadnoj Mađarskoj, nedaleko Györa ušća rijeke Rabe u Dunav, u današnjoj mađarskoj županiji Győr-Moson-Sopron, koja je u rimsko doba bila sastavni dio provincije Pa-

nonije. Opatija Pannonhalma¹ najstarije je mađarsko i kršćansko središte smješteno na brežuljku (282 m) sv. Martin (*Márton-hegy*). Prema jednoj se predaji (Lengvári 1997: 295) smatra da sv. Martin nije rođen u Sabariji, središnjici rimske *Pannoniae Primae*, već u podnožju ovoga brežuljka koji je po njemu i dobio ime, a gdje se potom razvila i benediktinska opatija (*Márton-hegyi Apátság*) koju je u 11. stoljeću dao sagraditi prvi kralj ugarskoga kršćanskoga kraljevstva, sv. Stjepan.² Kulturnu i vjersku snagu Pannonhalme kao teritorijalne opatije (*Territorialis Abbatia Sancti Martini Monte Pannonia*) (Csóka, Szovák i Takács 1998: 5–11) od najranijih početaka pronosi, dakle, njezin titular, sv. Martin, poznatiji s pridjevkom *iz Toursa*. U kontekstu vremenske i religiozne povezanosti, tj. kasne antike i ranoga srednjega vijeka, odnosno rimskoga mnogoboštva i kršćanskoga monoteizma, valja istaknuti problem održavanja ravnoteže između poganstva i tek priznatog kršćanstva, za što je morao postojati visok prag političke i vjerske tolerancije, koja će se posebice manifestirati u slobodi poganskih kultova i njihovoj kršćanskoj supstituciji kao službenoj doktrini (Marrou 1985: 22–25). U tom društveno prijelomnom razdoblju 4. stoljeća odrasta *Martinus*, čiji će životni interesi biti odraz interesa njegova doba: društvena i moralna tolerancija prema antičkoj baštini i njezino pretakanje u novo doba. U istome bi kontekstu valjalo promatrati i vojničko okruženje budućega rimskoga vojnika, koji je – pretpostavljamo – mogao nazočiti čestim prohodima ranjenika na putu za rehabilitacijsko lječilište *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice). To je moglo utjecati na izgrađivanje mladićeva senzibiliteta prema ljekovitim tvarima, posebice zanimanje za ljekovitost termalnih voda, kojima i danas obiluje taj kraj, a čije će izlječiteljske blagodati Martin kasnije koristiti u svojim liječenjima na dalekom Zapadu. Nije li možda zato i njegov drugi, a ujedno i posljednji dolazak u rodni grad kako bi pokrstio majku, bio usmjeren upravo prema poznatim termalnim vreli-ma rodnoga mu kraja? Takva se razmišljanja mogu činiti prejudiciranima, no na izvjestan se način sama nameću posebice ako se ima na umu važnost rimske božice Minerve-Ljekarnice (*Minerva-Medica*) i kasnijeg kulta sv. Martina, koji se u povijesnoj duhovnosti prepleću na lokalitetu današnjih

¹ Pannonhalma je nakon Monte Cassina najveće ranosrednjovjekovno kršćansko svetište koje je od 1996. godine pod zaštitom UNESCO-a.

² Vajk Stjepan Arpadović (oko 975. – 1038.), sin ugarskoga kraljevića Géze Arpadovića, prvi je ugarski kralj (1001. – 1038.) kojega je okrunio papa Silvestar II. priznavši tako Stjepanovu kršćansku politiku utemeljenu na već priznatom franačkom modelu. To je od povijesne važnosti kad je riječ o pokrštanju i formiranju mađarske nacionalne Crkve utemeljene na tradiciji franačke, čiji je utemeljitelj i nacionalni svetac zaštitnik sv. Martin biskup (Guinle 1996: 7; DEMA 1 1997: 348). Godine 1083., samo 50 godina nakon smrti, Stjepan je proglašen svecem.

Varaždinskih Toplica i u konačnici zamjenjuju.³ Iako naznaka o mogućem Martinovu prolazu kroz današnje hrvatske krajeve dosada još nema, njegova istaknuta politička aktivnost sredinom 4. stoljeća, a potom i razvijen kult sveca te gustoća martinskih svetišta, upućuju na takvu mogućnost (Zaradija Kiš 2008: 171–176).

Uz te lapidarne napomene, koje apostrofiraju važne trenutke Martinove povijesti vezane za šire područje naše regije, jasnija postaje plodotvornost martinskoga kulta na ugarskom području, koja je odraz razrađenoga franačkoga martinskoga kulta potkrijepljena ugarskim legendama i predajama.

Kralj Stjepan obilato je darivao benediktinsku opatiju Pannonhalmu,⁴ koja je u 11. stoljeću imala iste privilegije kao i benediktinska opatija Monte Cassino, uspostavljajući tako materijalnu i duhovnu ravnotežu između benediktinskoga martinskoga utjecaja europskoga sjevera i juga. Taj je odnos vrlo bitan jer su jedino montecassinski benediktinci prvi organizirani sljedbenici već prije utemeljena redovništva, kojemu je utemeljitelj u 4. stoljeću bio sv. Martin čija redovnička pravila sv. Benedikt nije ukinuo, već je svoja izgradio na Martinovim (Gobry 1996: 238).⁵ Štovanje sveca i širenje njegova kulta cijelom Europom pripada, dakle, benediktincima, i onima iz Monte Cassina⁶ i onima iz Pannonhalme, čije se djelovanje širilo cijelom panonskom regijom, uključujući, dakako, i područje oko rijeka Drave i Mure. Ti su krajevi bili pod jurisdikcijom zagrebačke biskupije⁷

³ Arheološka su istraživanja jasno pokazala dva kulturološka i religiozna sloja: antički i kršćanski (usp. Gorenc i Vikić 1980). Tako *Aquae Iassae*, koje su tijekom prva četiri stoljeća bile cvatuće rimsko naselje i istaknuto zdravstveno, a još više rehabilitacijsko središte (Kušan Špalj i Nemeth-Ehrlich 2009: 218–227), doživljavaju znakovitu pogansko/kršćansku preobrazbu posebice kad je riječ o izlječitelskim zaštitništvima. Vrlo štovana rimska božica Minerva-Ljekarnica, simbol izlječenja i zdravlja, ustupa izlječitelsku moć sv. Martinu, čija je ranokršćanska simbolika izlječenja kroz današnja očista zaboravljena u naletu drugih pridruženih mu zaštitništava i tradicija posebice vezanih za početak zimskoga vremenskoga ciklusa, odnosno *martinskog vremena* (Zaradija Kiš 2010: 206–208).

⁴ Krajem 12. stoljeća *Pannonhalma* izravno potpada pod papinsku upravu koja imenuje buduće opate. Zbog svoje iznimne popularnosti i posjećenosti opatija je udomljavala najprije cistercite, a potom i premonstratenzijance čije je središte inače bila opatija sv. Martina u Laonu u sjevernoj Francuskoj (DEMA 2 1997: 1251–1252).

⁵ Za bolje razumijevanje povijesne i kulturne povezanosti sv. Martina i sv. Benedikta usp. Gobry (1985).

⁶ Uz prvu benediktinsku crkvu posvećenu sv. Ivanu Krstitelju koja nastaje na temeljima rimskoga hrama posvećena Apolonu, sv. Benedikt podiže i oratorij, tj. kapelu posvećenu sv. Martinu iz Toursa.

⁷ Zagrebačka je biskupija osnovana 1094. godine za vrijeme kralja Ladislava I. koji je nastavio kršćansku misiju osnivanja novih biskupija koju je započeo sv. Stjepan. Vazalni odnos zagrebačke biskupije jasno se odražavao u crkvenoj desetini, koja je odlazila izravno u martinsku ugarsku opatiju (Tkalčić 1877: 125). O odnosima i podrobnoj teritorijalnoj podjeli hrvatsko-slovensko-ugarskoga teritorija vidi Zelko (1963: 41–45).

od njezina utemeljenja pa tako i u vazalnom odnosu prema Pannonhalmi, što je i ključna poveznica u razumijevanju razvoja martinskoga kulta u današnjem Međimurju i Prekmurju,⁸ čiji je temelj u ugarsko-zagrebačkoj povezanosti. U složenom crkveno-povijesnom i zemljopisnom kontekstu valja promatrati razvoj, širenje i opstanak martinske tradicije u Međimurju, koja se i danas prepoznaje u nekim međimurskim crkvama i živim pučkim martinskim običajima.

Drugo važno polazište u istraživanju martinskoga kulta su predaje i legende (Monceaux 1927: 52–60). One govore o važnosti štovanja sv. Martina na svim društvenim razinama jer je sv. Martin zaštitnik i siromašnih i bogatih, njega štuju puk i plemstvo (Gobry 1996: 201–224; Pernoud 1996: 155–182) od postanka kulta na europskome zapadu i širenja u Europi (Fontaine 1997: 213–222), sve do primjera u mikroregijama poput Međimurja.

MEĐIMURSKA MARTINSKA SVETIŠTA

U Međimurju,⁹ najgušće naseljenoj hrvatskoj regiji, likovni i graditeljski razvoj se stoljećima odvijao na hrvatskoj kulturnoj osnovi, ali uz stalne kulturne doticaje sa susjednim krajevima, odakle je dolazila i većina majstora, ali i vrijednih umjetničkih djela (Horvat 2010: 7). Dobru očuvanost najstarijih sakralnih međimurskih građevina ili pak samo njihovih dijelova, obi-

⁸ U Prekmurju su prema najstarijem kaptolskom zborniku iz 1334. godine koji je priredio ugledni i nadaleko cijenjeni intelektualac zagrebačke prvostolnice, *vir perenni dignus memoria*, arhiđakon Ivan Gorički rodod iz Stubičkih Toplica (Tkalčić 1886: 134), postojale 23 župe koje su bile pod jurisdikcijom zagrebačke biskupije. Danas samo dvije pripadaju Sloveniji, a to su župe Dolnja Lendava i Turnišče (Kovačić 1926: 212).

⁹ Najstarija sustavno napisana povijest Međimurja iz 1752. godine pripada domoljubnom hrvatskom povjesničaru i vjerskom piscu, pavlinu Josipu Komorskom Bedekoviću (1688? – 1760.) i naslovljena je *Natale solum magni Ecclesiae doctoris Sancti Hieronymi in ruderibus Stridonis occultatum* (Horvat 1944: 205). Nakon što je Međimurje pripojeno Hrvatskoj 1848. godine, prvi put ga je u znanstvenom i stručnom smislu obišao Ivan Kukuljević Sakcinski čija objavljena izvješća u Beču 1856. godine ne pobuđuju veći znanstveni interes, jer je već 1861. godine Međimurje ponovo pod Mađarskom, pa su se tijekom narednih pedesetak godina znanstvenim istraživanjima ovoga kraja uglavnom bavili mađarski stručnjaci, redovito se oslanjajući na Bedekovićevo djelo. Nakon konačnoga pripojenja Međimurja Hrvatskoj 1918. godine, nije došlo do sustavnijega istraživanja ove regije te je dugo vremena postojala samo jedna knjiga. To je *Povjest Međumurja* koju je objavio Rudolf Horvat u Varaždinu 1908. godine. No, do danas je o Međimurju objavljeno mnogo studija, a jedna od najsustavnijih i najpodrobnijih, naročito kada je riječ o sakralnim objektima, jest knjiga Anđele Horvat *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju*, autoričina doktorska radnja, objavljena u Zagrebu 1956. godine.

lježenih stilom kasne europske gotike na koje se čvrsto naslanja barok, koji u 17. stoljeću zahvaća upravo gotičke građevine,¹⁰ unatoč čestim požarima, poplavama, potresima, ratovima, arhitektonskim preinakama i rušenjima, valja zahvaliti ranoj uporabi čvrsta materijala. O tomu svjedoče kanonske vizitacije u kojima se redovito ističe je li crkva zidana ili je pak drvena, što može biti jedan od pokazatelja u istraživanju snage kulta pojedinih svetaca i važnosti nekoga svetišta.¹¹ Valja također istaknuti da su osobito u doba baroka istaknute vjerske i kulturološke aktivnosti zamjetnoga broja međimurskih bratovština, koje su bile vrlo zahvalni naručitelji vrijednih umjetničkih djela, ali i koje su brižno čuvale razne pučke običaje, često sputane povijesnim i političkim zahtjevima burnih vremena (Horvat 2010: 80–81). Njihov nedvojbena doprinos međimurskoj umjetnosti zahtijeva posebna i podrobna istraživanja koja izlaze iz okvira ovoga rada.

Martinska međimurska tradicija je u prošlosti bila određena s četiri župne crkve posvećene sv. Martinu, što je razvidno iz najstarijega dostupnoga popisa sakralnih objekata iz 1334. godine, koji je sastavio arhiđakon Ivan Gorički.¹² Premda u tome popisu nije zabilježena točna lokacija svetišta, lokaliteti triju martinskih svetišta su definirani na temelju kasnijega popisa iz 1501. godine, dok je jedno još uvijek nepoznato (Horvat 1908: 71–72). Tako su danas poznate dvije župne crkve sv. Martina, treća je tijekom vremena promijenila titulara, a četvrta do danas nije uspjela biti ubicirana (Horvat 2010: 52).¹³

¹⁰ Ikonoklastički odnos reformacijskoga doba koje je u Međimurju trajalo gotovo pola stoljeća (od 70-ih godina 16. stoljeća do 1623. godine) devastirao je mnoga gotička svetišta odnoseći u propast srednjovjekovno crkveno nasljeđe (Bučar 1913: 7).

¹¹ Tako je npr. u kanonskim vizitacijama s kraja 17. stoljeća zabilježeno da je tek jedna trećina međimurskih crkava drvena (Horvat 2010: 85).

¹² Ivan Gorički (oko 1280. – oko 1353.) je ugledni srednjovjekovni, nadaleko cijenjeni hrvatski intelektualac, pravnik zagrebačke prvostolnice i kancelar biskupa Ladislava od Kobole, rodom iz Stubičkih Toplica i “svake hvale vriedan pisac posavske Hrvatske” (Tkalčić 1886: 134). U pozamašnom povijesnom i pravnom opusu, Gorički je u *Statuta Capituli Zagrabienensis* (usp. Tkalčić 1874) po prvi put popisao župe zagrebačke biskupije, sve župne crkve i njihove kapele što i danas predstavlja katkad i jedini izvor u mnogim medievističkim istraživanjima i ubikacijama najranijih kršćanskih svetišta, do čijih je potvrda katkad nemoguće doći.

¹³ Ovdje bih se usudila spomenuti čakovečki toponim *Martane*, o čijoj etimologiji nisam našla nikakvih podataka niti bilo kakvu literaturu. Premda je riječ o novijem dijelu grada to ne znači da je i toponim nov te sam mišljenja da bi nas on možda mogao uputiti nekom potonulom vremenu i svetomartinskom obilježju, koje isplivava tek kroz neobičan ojkonom koji je podlegao metatezi likvida, a u kojemu prema tomu možemo nazrijeti prastari sloj martinskoga kulta. Ovaj primjer otvara jedno novo onomastičko istraživanje koje bi valjalo započeti propitivanjem kolektivne memorije stanovnika.

Dva masivna barokna martinska svetišta se danas nalaze u Sv. Martinu na Muri (Kalšan 2003: 202–208), negdašnjem Pomorju¹⁴ te u Podturenu (isto: 163–168), negdašnjem Turnišću. Oba se svetišta prvi put spominju u kaptolskom zborniku Ivana Goričkoga iz 1334. godine, što znači da su još starijega postanja. Istim bi vremenima pripadala i župna crkva sv. Martina u Murskom Središću (Horvat 1908: 72; Kalšan 2003: 144–146), koja se još 1501. godine bilježi pod nazivom *sancti Martini in Zredysche* (Horvat 2010: 107), dok se 1650. godine spominje samo kao *Mura Zerdisel*. Na temelju sačuvanih vizitacija s kraja 17. stoljeća crkva je u cijelosti stradala, najvjerojatnije u nekoj elementarnoj nepogodi većih razmjera, pa je kasnija, nova, posvećena sv. Ladislavu i Stjepanu (Kalšan 2003: 144–1445).¹⁵ Promjenom prvotnoga titulara, koji se i dalje spominje u dokumentima, postupno nestaju njegov kult (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 39) i tradicija.

Razvidno je, dakle, da pisana povijest spomenutih svetišta počinje s godinom 1334., no njihov nastanak seže u dublju povijest i za to istraživanje valja imati na umu važnu ulogu viteških redova *crucifera* ili *crucigera* (Horvat 1931: 297), koji na hrvatske posjede dolaze iz Ugarske na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće (Fuxhoffer 1803: 225; Horvat 2010: 65). Njima valja pripisati snažniju srednjovjekovnu promidžbu i učvršćivanje već postojećega kulta sv. Martina, koji je kao rimski vojnik i kršćanski borac bio i zaštitnik križara uopće (Dobronić 1984: 54).

Posebnost podturenskog martinskog svetišta

Podturen je smješten u lijepom krajoliku rijeke Mure, na rukavcu više manjih vodenih tokova koji se ulijevaju u Muru. Premda prema aktualnoj regionalnoj podjeli Podturen već pripada Donjem Međimurju, u našem je martinskom kontekstu Podturen smješten na samoj granici i važna je točka topodinamičkoga širenja kulta sv. Martina.

Župna crkva sv. Martina (Kalšan 2003: 163–164) jednobrodna je građevina srednjovjekovnih temelja, koja je prema vizitatoru Ivanu Mužiniću doživjela cjelovitu obnovu 1716. godine, a barokni preporod nakon 1779.

¹⁴ Toponim *Pomorje* u uporabi je još početkom 20. stoljeća, kako je razvidno iz Horvatove *Povjesti Međimurja*.

¹⁵ Razvojem kulta sv. Stjepana i Ladislava, koji najjače promiču isusovci, učvršćuje se kulturološka hrvatsko-mađarska poveznica i pučka vjerovanja, razvidna i u narodnoj poeziji (Franković 2011: 195–201).

godine (Horvat 2010: 71).¹⁶ Prvi podaci o svetištu su iz 1334., dok je 1501. godine (Buturac 1984: 103) svetište zapisano pod nazivom *Sancti Martini in Thurren*.¹⁷ Crkva čuva najstarije svjedočanstvo gotičkoga graditeljstva u ovom kraju na prijelazu iz 12. u 13. stoljeće (Karaman 1950: 131, 142).¹⁸

U Podturenu je reformacija, koja se najjače osjetila od 1570. do 1623. godine, ostavila vidljive tragove koji još i danas govore o negativnom ikonoklastičkom odnosu protestanata prema srednjovjekovnim sakralnim ukrasima, što je prepoznatljivo u različitim preinakama i nestanku srednjovjekovnoga crkvenoga inventara, ne samo podturenske crkve koja je ostala najduže u službi protestanata¹⁹ već i nekih drugih u Međimurju (Bučar 1913: 7, 49; Horvat 2010: 77–78).

Mnoga svetišta često čuvaju uspomene na razne ljude, posebice plemiće-donatore. U tomu je kontekstu važno istaknuti darovateljski odnos plemića prema župnoj crkvi sv. Martina, odnosno poseban odnos prema sv. Martinu kao plemićkom patronu čije zaštitništvo valja tražiti u ranom srednjem vijeku (Zaradija Kiš 2004: 60–61). Ovdje ćemo istaknuti dva dara oko kojih se razvila mreža legendarnih poveznica kao važnih sastavnica folklorističkom pristupu istraživanja Međimurja.

– Crkveno zvono iz 1451. godine dar je tadašnjega podbana slavonskoga bana Ulrika II. Celjskoga, odnosno budućega hrvatskoga bana Ivana ili Jana Vitovca.²⁰ To je zasad i najstariji podatak o plemićkom darivanju podturenskoga martinskoga svetišta.²¹ Ovom prigodom valja spomenuti

¹⁶ Dekoracija njezine unutrašnjosti pripada samom početku 20. stoljeća. Uz zidne slike udinskoga slikara Ivana Biertija koje evociraju ugođaj 18. stoljeća s folklornim ornamentima po svodu i zidovima, crkvu krasi i drveni kip sv. Martina s prosjakom koji je djelo tirolske majstorske škole 20. stoljeća.

¹⁷ Kroz povijest je mjesto mijenjalo ime pa ga susrećemo kao *Turnišće* od 1688., zatim *Turnischa* do 1768. godine, slično kao susjedno mjesto u Prekmurju *Turnišče*, poznato po začudnim romaničkim freskama. Podturen susrećemo još i pod nazivima *Tornitz*, *Sub Thuren*, a od 1887. godine pod mađarskim nazivom *Bottornya*.

¹⁸ Gotički graditeljski elementi se ističu presvođenim križnim svodom kojega nose konzole. Ikonografska zanimljivost iz 15. stoljeća su anđeli sa simbolima Muke Kristove koji su sastavni dio kamenoga svetohraništa (Horvat 2010: 72–74).

¹⁹ U doba Jurja IV. Zrinskog (1549. – 1603.) (Whiting 2009: 87–89) u Međimurju se snažno ukorjenjuje protestantizam pa od 1637. godine u Podturenu aktivno djeluje protestantski kalvinistički propovjednik.

²⁰ Ivan/Jan Vitovec/Bitovec (? – 1468.) je bio slavonski ban u vremenu od 1456. – 1466. godine kad je proširio svoje posjede na sjeverozapadni dio današnje Hrvatske i postao 1463. godine “grof zagorski” (http://arhinet.arhiv.hr/_DigitalniArhiv/IvanStandl/Trakoscan.htm), što je potvrdio i Matija Korvin, a potom i župan Zagrebačke županije.

²¹ O zvonu je Dragutin Seljan prvi izrekao svoje impresije, zapisavši sredinom 19. stoljeća da *ima vrlo ugodan zvuk (usp. Zemljopis pokrajina Ilirskih iliti Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanim berdah, potokah, gradovah i znatnih mistah polag sadanjeg stališa s*

dvostruki aspekt promišljanja o Ivanu Vitovcu: povijesni i literarni. Kao povijesnoga junaka pratimo njegovu vojničku i političku karijeru ponajprije u okrilju grofova Celjskih, koji su inače osebujno pomagali graditeljstvo od čega je do danas malo toga ostalo, i Habzburgovaca, a potom kao pristašu Matije Korvina (Klaić 1982). U povijesti podturenske župne crkve Vitovca doživljavamo kao mecenu, darovatelja i štovatelja sv. Martina, u kojega se vjerojatno uzdao kao vojnik i ratnik, a potom i pristaša Matije Korvina, čije je kraljevstvo utemeljeno na bogatoj martinskoj ugarskoj tradiciji i franačkom kultu sv. Martina.²²

- Drugi važan dar se spominje u kanonskoj vizitaciji iz 1693. godine. Izvjesna plemkinja Kállay darovala je crkvi crvenu svilu sa srebrnim resama za svećeničku kazulu, dok je Barbara pl. Faluši darovala crkvi skupocjenu tkaninu za crnu misu i pozlaćeni ciborij (Horvat 2010: 72). Bogati crkveni inventar plemićkih darovatelja upućuje na važnost tradicijskoga odnosa plemića prema podturenskoj crkvi, odnosno još dublje, prema kultu sv. Martina kao plemićkoga sveca i zaštitnika plemića, čiji je životni put od početaka bio vezan za najviše vladajuće društvene slojeve i na tim se smjernicama širio od ranoga srednjega vijeka ponajprije Francuskom i Ugarskom, a potom i drugim zemljama Europe. O tome govore mnoge predaje kao važne sastavnice bogate “martinske književnosti” (Zaradija Kiš 2004: 38, 61).

kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrazom iliti mapom, Zagreb 1843., tiskara Ljudevita Gaja. Vidi pretisak u *Dom i svijet*, Zagreb 2005: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu), dok je natpis na zvonu prvi zabilježio Ivan Kukuljević Sakcinski (1891: 388).

²² Na mnoštvu povijesnih činjenica stvaranih na temelju sukobljenih protagonista povijesti, zategnutih političkih odnosa i odumiranja loze grofova Celjskih, u slovenskom usmenom pjesništvu nastaje predaja u kojoj povijesni lik, Jan Vitovec, doživljava preobrazbu i postaje simbol zla, naspram slovenskoga pučkoga junaka koji zadobiva karakteristike spasitelja. Vitovec je negativna predodžba stvarnoga lika koja je utemeljena na predajama o neustrašivosti i čarobnim moćima kojima on vlada nad vojskom (Detela 1891: 7). U tom smislu Vitovec postaje glavni negativni lik vrlo stare slovenske balade *Pegam in Lambergar* (Kropej 2008: 57), koja govori o viteškom dvoboju između ozloglašena bečkoga plemića Pegama i glasovita slovenskoga junaka Gašpara Lambergara iz grada Kamena. Iza imena Pegam krije se Vitovčevo istinsko češko podrijetlo (Pegam → *Behaim, Bohemia, Boemia* = Čeh). U baladi je Pegam opjevan kao strašni troglavi demon, koji postaje romantizirana verzija Velesa, vladara podzemlja (Kropej 2008: 51, 57). Mitološko-slavensko ozračje u kojemu se razvija radnja balade asocira, dakle, na borbu Velesa i Krsnika (Šešo 2007: 260–264). Prema Franu Deteli baladu je spjevao izvjesni Gregor, a pjevao ju je neki kovač Miha dok je potkivao konje, a potom se pjesma čula i u krčmama te se tako širila cijelom Kranjskom svaki put s nekim novim dodacima i preinakama (Detela 1891: 187) (usp. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RD5X87UJ>). Popularnost ove, povijesno vrlo slojevite slovenske balade, razvidna je u njezinu likovnom prikazu na panjskim končnicama iz 19. stoljeća, kao najstariji profani motiv dvoboja, a u najnovije vrijeme i u scenskim prikazima, koji se kao turističke atrakcije događaju na padinama Predjame kod Postojne (usp. <http://www.postojna.si/povezava.aspx?pid=11524>).

S obzirom na tijesnu vezu mađarskoga plemstva s martinskom tradicijom valja posebno istaknuti razvijen kult sveca kao kraljevskoga ugarskoga sveca-zaštitnika, čiji se lik u povijesti naročito isticao za vrijeme ratova te ga zato redovito zapažamo na ugarskim kraljevskim insignijama. Potvrda tomu je sačuvana kukuljicu plašta hrvatsko-ugarskoga kralja Bele IV. (1206? – 1270.), na kojoj je zlatnim i srebrenim nitima izvezen prikaz sv. Martina i prosjaka. Kukuljica se danas nalazi u riznici trogirске katedrale sv. Lovre.²³

Slika 1: Župna crkva sv. Martina u Podturenu

²³ <http://hvm.mdc.hr/riznica-i-pinakoteka-trogirske-katedrale,48/hr/crkvene-zbirke/>.

Sv. Martin na Muri

Najsjevernije naselje i župa sjeverozapadne Hrvatske, smješteno na najlakšem prijelazu preko rijeke Mure, što je važno još od prapovijesti, jest Sv. Martin na Muri (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 161–162; Kalšan 2003: 202–203), čiji ojkonim ističe snagu kulta sv. Martina koja je pojačana još dvama susjednim hagiotoponimima: Martinovski Breg i Martinuševec (RJAZU 6: 490).

Antička povijest naselja vodi nas u *Halicanum*, koji od 1. do 4. stoljeća nije samo važno rimsko naselje zbog svoje strateške pozicije već je bitan kao razvijeno trgovačko i vojno središte koje naseljavaju bogati Rimljani kao vojni i civilni upravitelji. O tomu danas najslikovitije govore arheološki nalazi novca i najvrsnije rimske keramike koju si je mogla priuštiti jedino aristokracija (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 15–17).

Današnja monumentalna barokizirana jednobrodna župna crkva (Kalšan 2003: 203) s vitkim zvonikom, koja je smještena na glavnoj cesti usred naselja, ima dugu povijest čija su temeljna vrela najstarije sačuvane kanonske vizitacije. To je ponajprije ona iz 1334. godine kad se crkva spominje kao *Sancti Martini*, zatim iz 1501. godine kad je zabilježena kao *Sancti Martini superior*, potom iz 1650. godine kad se crkva spominje kao *Sancti Martini in Komory* te, konačno, iz 1778. godine kad je zabilježena *parochia Sz. Marton im Pomorje sita in pago Mursi Szent Marton* (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 60).

Ostaci prvotnoga gotičkoga svetišta, u kojemu je sačuvan znak malteškoga križa, podsjećaju na još uvijek nedovoljno rasvijetljeno vrijeme ivanovaca. Brojkama ispisane godine 1467. i 1468. pravo su remek-djelo gotičkih ukrasa nepoznata majstora s kojim se povezuje uklesan gotički inicijal M (Martin?), za koji poznati slovenski povjesničar umjetnosti France Stelè smatra da je inicijal crkvenoga patrona (usp. Horvat 2010: 66). Glavni oltar sv. Martina spominje se tek 1688. godine, otkad datiraju redovite i podrobno pisane vizitacije. Oltar je u baroknom stilu iz temelja renovirao 1760. godine župnik Lovro Horvat (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 61), dok je unutarnje zidove 1954. godine oslikao akademski slikar Mladen Pejaković (1928. – 2005.)

Slika 2: Župna crkva sv. Martina u Sv. Martinu na Muri

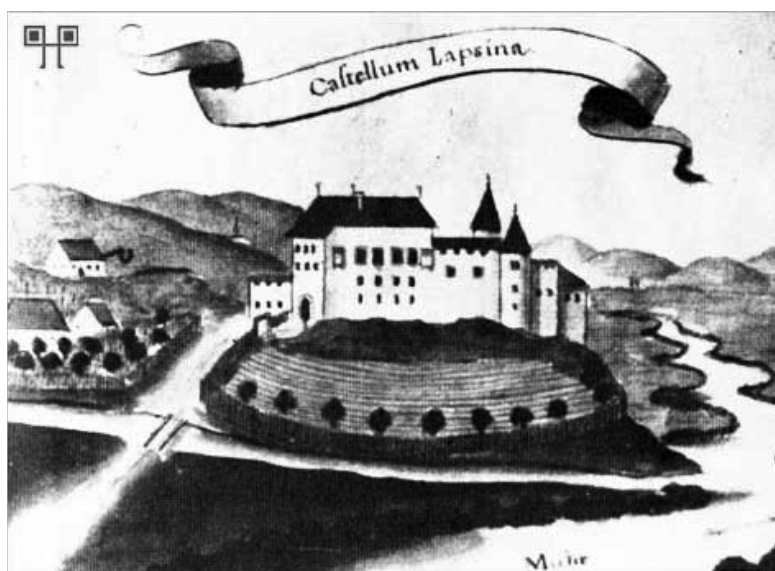
Tijekom 16. i 17. stoljeća Sv. Martin na Muri je bio jedno od najsnažnijih protestantskih središta uz čiju se povijest vežu imena plemića Jurja Zrinskoga i Nikole Mallekoczyja (1547. – 1603.) (Whiting 2009: 111–112; Horvat 2010: 67), koji je sahranjen podno glavnoga oltara.²⁴ O Nikoli Mallekoczyju kao povijesnoj osobi te predaji nastaloj na motivu zabranjene ljubavi, važnoj sastavnici međimurske književne povijesti, govori i podatak da je izvjesna mađarska barunica Mallakoczy još sredinom 20. stoljeća posjetila crkvu i zapalila svijeću za svojega pretka na glavnom oltaru sv. Martina.²⁵

Svetomartinska predaja priča da je mladi vitez Nikola Mallakoczy, pobijedivši na jednom turniru, svojom hrabrošću do te mjere zadivio Jurja Zrinskoga da mu je ovaj poklonio dvorac Gradišćak i zemlju sve dokle može baciti buzdovan. Tom se prigodom mladi junak zaljubio u Izabelu Petroci, koja mu je, prema predaji, na turniru uručila viteško odličje. Nakon nekog vremena odlučiše se vjenčati. U posljednjem trenutku prije samoga vjenčanja Izabelin nesuđeni muž Ivan Đulafi reče njezinu ocu da je zet Nikola druge vjere, da je protestant, što zaprepasti mladenkina oca i on zabrani

²⁴ Nadgrobni spomenik s njegova groba se danas nalazi u lapidariju Muzeja Međimurja u Čakovcu. Na njemu piše: "Ovdje počiva plemeniti gospodin Nikola Malakoci, bajčavarski kapetan, njegovog veličanstva gospodina grofa Jurja Zrinskog savjetnik, preminuo u ljetu gospodnjem 1603, veljače 10."

²⁵ Hajdarović (2009).

vjenčanje. Djevojka je pobjegla u dvorac i od žalosti se s kule bacila u ponor. Nikola je porušio dvorac Gradišćak, kojemu i danas nagađamo mjesto, jer ga je podsjećao na nesretnu ljubav. Novi dvorac Lapšinu sazidao je na mjestu gdje je pao buzdovan koji je nekoć bacio s Gradišćaka. U Lapšini je Mallakoczy živio sam do smrti, a pokopan je u crkvi sv. Martina (Feletar 1968: 56–60; Kolarić, Tota i Jelić 1996: 43).²⁶

Slika 3: Dvorac Lapšina

U kontekstu našega istraživanja ta nas predaja povezuje s crkvom sv. Martina nad kojom su patronatska prava imali čakoveški vlastelini: Nikola Mallekoczy se u njoj trebao ženiti i u njoj je sahranjen. Predaja nam potvrđuje važnost sv. Martina kao istaknutoga plemićkoga sveca i vlastelinskoga zaštitnika, čiji je kult stoga i opstao u nadolazećem vjerskom valu protestantizma.

Na vanjskoj strani crkve je još uvijek i nadgrobna ploča s grbom plemićke obitelji Kregar iz Bukovja i natpisom na hrvatskome jeziku iz 1856. godine, “iako su pokušali mađarizirati Međimurje” (Kolarić, Tota i Jelić 1996: 62). Ne ulazeći u političke i nacionalne polemike 19. stoljeća, ta činjenica samo potvrđuje spoznaje o tradicionalnom europskom plemićkom zaštitništvu

²⁶ Svi su likovi ove predaje stvarne povijesne osobe, a legendarnih je elemenata vrlo malo. Povijesno problematičan je završetak predaje prema kojoj Nikola ostatak života živi sam, dok povijesni izvori spominju njegova sina Nikolu II. gorljivoga međimurskoga luterana (Whiting 2009: 112).

sv. Martina za čijim ishodištem valja posegnuti u početke ugarskoga kraljevstva u koje je utkan kult sv. Martina biskupa (Zaradija Kiš 2004: 139–141).

Jedinstven je primjer nedavno restaurirane javne plastike kip sv. Martina biskupa. Prvotno mjesto kipa bila je niša iznad vrata koja su vodila u podrumске prostorije na zapadnoj strani kapelanske kuće. Kuća je srušena potkraj osamdesetih godina 20. stoljeća, kip sv. Martina je obnovljen i postavljen 1990. godine ispred župne crkve na glavnom trgu u Svetom Martinu na Muri. Obnovu i postolje je izradio Mihael Štebih, akademski kipar iz Čakovca.²⁷

Slika 4: Obnovljeni kip sv. Martina biskupa u Svetom Martinu na Muri

²⁷ Za ove podatke i druge vezane za *Halicanum* zahvaljujem arheologinji Petri Novinščak, profesorici povijesti u Sv. Martinu na Muri.

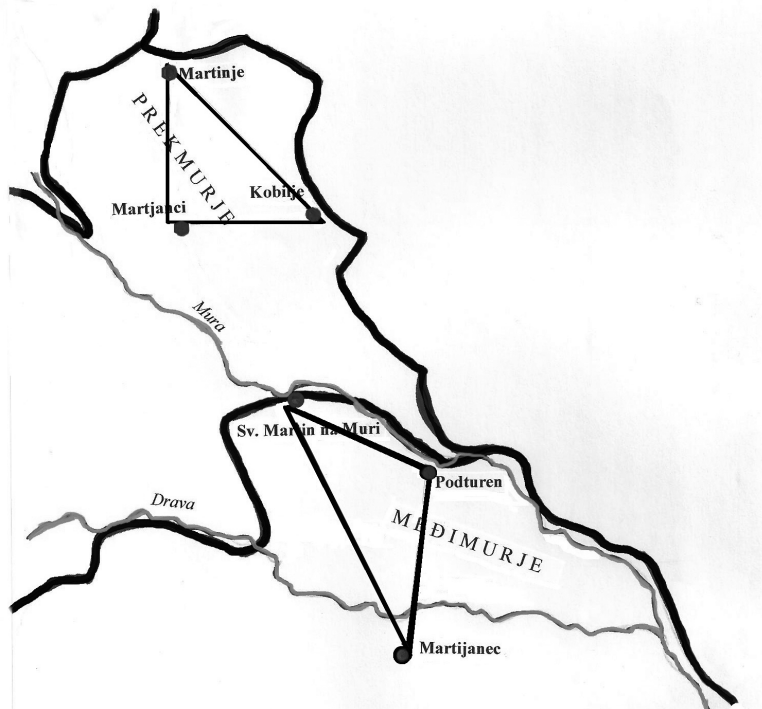
RAZMJEŠTAJ MARTINSKIH SVETIŠTA

Tijekom našega istraživanja otvorilo se pitanje o razmještanju martinskih lokaliteta u Gornjem Mađimurju i susjednom Prekmurju (Zaradija Kiš 2005: 352–355), koji su jedinstvena cjelina s obzirom na rijeku Muru, glavnu okosnicu ovoga kraja. Na temelju uvida u zemljopisni razmještaj pomurskih svetomartinskih lokaliteta otkrivaju nam se dva imaginarna paralelna hagioponimska pravaca na kojima su smješteni svi spomenuti martinski lokaliteti, koji se međusobno razlikuju po tzv. lingvističkoj hagiografskoj eksplicitnosti.²⁸

- Prvi ili istočni pravac povezuje Kobilje i Podturen, prelazeći pritom preko Murskoga Središća. Dva ojkonima ne ističu eksplicite nebeskoga zaštitnika premda se nalazi u povijesnim i kulturnim temeljima lokaliteta.
- Drugi, nešto zapadniji pravac, povezuje Martjance i Sv. Martin na Muri, protežući se do krajnjega sjevernoga slovenskoga lokaliteta Martinja (mađ. *Magasfok, Martinya*), strateški važnoga u povijesti a danas graničnoga prijelaza između Slovenije i Mađarske. Isti pravac prelazi preko lokaliteta Martinuševec i proteže se južnije do podravskoga Martijanca.²⁹ Svi su lokaliteti na tome pravcu zadržali svoju hagiotopografsku kultnu i kulturološku odrednicu.

²⁸ Prva skupina lokaliteta nema u nazivu ime sv. Martina, ali ima razvijen kult sveca, dok druga skupina lokaliteta i u svom nazivu ističe tradiciju sv. Martina.

²⁹ Naselje je smješteno na magistralnoj cesti Varaždin-Ludbreg koje se po prvi put spominje 1259. godine, a sa svojom okolicom spada među najbogatija arheološka nalazišta u ovom dijelu Hrvatske gdje je zabilježen kontinuitet života već od 7. stoljeća prije Krista. Prema zapisima Ivana Goričkoga moguće je zaključiti da je upravo martijanačka župa bila najstarija u ovom kraju (Winter 2000:57). Župna crkva posvećena sv. Martinu (Zaradija Kiš 2004: 151–152) važna je duhovna i kulturološka potvrda martinskoga kulta dubokih korijena čiji se značaj po mnogo čemu podudara sa slovenskim Martjancima. Toponomijsku "slučajnost" i posebnost sakralnoga martijanskoga nasljeđe valjalo bi zasebno istražiti.

Slika 5: Razmještaj martinskih svetišta

Postoje li neke zakonitosti u razmještaju ovih svetišta ili je riječ samo o slučajnosti? Jesu li oni uz hagiotoponime Martinovski Breg i Martinuševec pokazatelji mogućega Martinova prohoda ovim krajem gdje je *Halicanum* bilo mjesto življenja bogatih vojnih i civilnih upravitelja? Jesu li termalni izvori imali ulogu u ustanovljavanju Martinova kulta na ovome području, koji se razvijao još za svečeva života? Na Martinovoj nedovoljno istaknutoj izlječiteljskoj djelatnosti, utemeljenoj na znanju o ljekovitom djelovanju termalnih izvora, temelji se “pokrštavanje” izvora voda (Audin 1997: 159–177), što je danas najčešće zaboravljeno i čemu se ne pridaje posebno značenje. Pomnijim se uvidom u zemljopisni raspored mjesta čini da su lokaliteti Martjanci (Zaradija Kiš 2005: 352–355), Sv. Martin na Muri i nešto niže Varaždinske Toplice³⁰ nastali na jednoj termalnoj žili. Na istoj su okomici i martinški lokaliteti Martinje, Martinuševec te Martijanec, koji iziskuju bolja istraživanja u martinškom kontekstu. Da bi se naša pretpo-

³⁰ Premda Varaždinske Toplice izlaze iz okvira ove studije, važno je imati u vidu martinšku vezu svih u tekstu spomenutih lokaliteta zbog njihove termalne povezanosti i to još iz rimskoga doba (usp. bilj. 4).

stavka dovela do kraja trebalo bi provesti kompleksnija multidisciplinarna istraživanja, uključujući pritom i prirodne znanosti poput hidrologije, hidrogeologije, balneologije i drugih medicinskih propitivanja da bi se ispitala ukupnost izlječiteljskih svojstava tih izvora i usporedila s drugima martinskoga nazivlja. Ovim promišljanjem otvaramo nove smjernice istraživanja međimurskoga kulta sv. Martina koji bi mogao biti primjenjiv i u drugim hrvatskim krajevima i postati ključnom poveznicom u istraživanju širenja martinskoga kulta.

“MARTINSKA HIMNA”

Istaknuta snaga martinskoga kulta na relativno malom međimurskom prostoru, njegovo potvrđivanje i učvršćivanje, imalo je presudnu društvenu ulogu u povijesnim, vjerskim i kulturološkim strujanjima, što je vidljivo u današnjim masovnim proslavama Martinja. Martinsko pučko nasljeđe podrazumijeva vesele, no često i pretjerano raskalašene načine slavljenja *Martinja* 11. studenoga. Ovom prigodom nemamo namjeru istraživati pučki vinski³¹ običaj Martinja (*Gozbe...*, 1994) i njegove parodijske transformacije (Zaradija Kiš 2000: 115–118, 2010: 214–219), već ćemo se prisjetiti osobe iz kulturne povijesti Međimurja, marnoga Štrigovljanina Josipa Keresturija,³² čiji je pretpostavljeni poetski izričaj (Korade 1993: 155) doživio gotovo mitsku preobrazbu. Evocirat ćemo nadaleko poznate stihove *Nikaj na svetu lepšega ni*,³³ zabilježene u kajkavskim pjesmaricama 19. stoljeća, a čije se autorstvo pripisuje Josipu Keresturiju. Oslanjajući

³¹ O vinskim tradicijskim običajima postoji bogata književna baština, koja ističe pučku gozbenu inventivnost, na čijoj se pozadini snažno ističe zapadnoeuropska romanska martinska pobožnost okićena pučkim hedonizmom s parodijskim primjesama germanskih raskalašenih napitničkih običaja (Zaradija Kiš 2011: 166–175).

³² Josip Keresturi (Keresztury de Szinerszegh) (Štrigova 1739. – Varaždin 1794.), isusovac i povjesničar, a potom pravnik (javni bilježnik u Varaždinu), bio je i političar i carski službenik u Beču. Car Josip II. dodjeljuje mu plemićki naslov i posjed u međimurskoj Belici. Pisao je pjesme na latinskom i hrvatskom jeziku. Svojim znanjem i političkom vidovitošću ali i istaknutom privrženosti rodnoj zemlji, objavio je trinaest djela na latinskom jeziku u kojima se zalaže za hrvatsku domovinu i njezinu samostalnost. Keresturi se borio za boljitak življenja u rodnom kraju (Korade 1993: 156–160), što je razvidno iz njegovih *Razmišljanja kako se može narod u Međimurju najviše usrećiti* i preporuka o uzgoju duhana i duda. U 18. stoljeću razvija se duhanska manufaktura u Varaždinu i prva manufaktura za preradu kokona dudova svilca u Prelogu.

³³ Sjetna melodija koja se u muzikološkim studijama povezuje s jednom temom *Simfonije u C-duru* češkoga skladatelja Jana Krtitela Vaňhala (1739. – 1813.), prijatelja grofa Ivana Erdödyja, odnosno s melodijom Haydnova *Notturna u G-duru* (Županović 1980: 99), prati elegijske Keresturijeve stihove koji pjevaju o teškom životu težaka.

se na sve dosad rečeno o zaštitništvu sv. Martina i njegovu evokaciju u spomenutim stihovima, postavlja se pitanje je li mjesto ovih stihova među raskalašenim pjesmama koje slave vino, hedonizam, odnosno “horvatsku dobrovolju” (Fancev 1937: 70). Istražujući sustavnije Keresturijeve stihove primjećuje se zanimljiva žanrovska preobrazba u posljednjih stotinjak godina koja prvotnu elegiju pretvara u napitnicu. Potvrde valja tražiti u sačuvanim varijantama pjesme koje se od prvotnoga predloška vrlo brzo povećavaju.

Prema istraživanju te tematike Franje Fanceva u studiji iz 1937. godine, *Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova*, zabilježene su 3 temeljne varijante pjesme u pjesmaricama trojice župnika iz prve polovine 19. stoljeća. Najstarijim se predloškom smatraju stihovi (br. 106) u nama nepoznatoj pjesmarici Jurja Grešića (1778. – 1841.), iz koje je stihove prepisao (br. 14) njegov rođak Ladislav Forko (1754. – 1826.).³⁴ Treća varijanta (br. 25)³⁵ je u pjesmarici iz 1814. godine Marka Mahanovića (1773. – 1824.).³⁶ Mahanović prvi donosi šturu vijest da je autor pjesme Josip Keresturi (usp. Fancev 1937: 74), što bi značilo da je pjesma nastala u drugoj polovici 18. stoljeća. S obzirom na njezine varijante i dopune, često i šaljive, može se zaključiti da je bila vrlo popularna te se usmeno prenosila i upravo zato brzo mijenjala i dopunjavala. To pokazuje i mlađa karlovačka varijanta pjesme koju je prepjevao Imbre Lopašić (1779. – 1838?) (usp. Fancev 1937: 75), zatim primjer pjesme iz *Ludbreške pjesmarice* (br. 25) iz 1843. godine (Šojat 1968: 62–72), a posebice iz *Pjesmarice* Gjure Deželića iz 1865. godine, koja ima čak 27 strofa i zove se *Zagorska napitnica* (br. 515) (Deželić 1865: 630–634).

Propitujući podrobnije tekst Furkove varijante, a i ostalih s početka 19. stoljeća, nameće se pitanje o žanru pjesme. Čini se da se napitnički značaj stvarao usmenim prenošenjem uz širenje opsega pjesme, pri čemu je zadržavan prvotni metrički oblik elegijskoga distiha. Taj prijelaz iz pisanoga u usmeno i obratno uzrokuje žanrovski pomak. Tako je prvotna varijanta pjesma morala biti elegija, sjetna i smirena ugođaja koja govori o teškom, žuljevitom i težačkom životu i njegovoj prolaznosti, u kojoj se “ugodni”

³⁴ Ladislav Forko (pjesmarica se nalazi u HAZU pod signaturom IIb129: *Popevke po Ladislavu Forku, vicejašprištu i plebanušu zlatarskomu, napravljene i za razveseljenje svojeh prijatelov van dane vu letu 1823.* (usp. Fancev 1937: 67).

³⁵ Pod istim brojem je pjesma zabilježena u *Ludbreškoj pjesmarici* iz 19. stoljeća.

³⁶ Njegova je uloga mnogo značajnija u kontekstu povijesti hrvatskoga pravopisa (Perić Gavrančić 2004).

trenuci iznalaze u jednostavnom uživanju proizvoda mukotrpnoga rada. Pjesnikov elegijski ton na jedinstven način podsjeća čitatelja:

na svu radost dobra uroda,	<i>Nikaj na svetu lepšega ni Nego gorica kada rodi.</i>
ali i na težački rad seljaka,	<i>Mužek se trudi ter se vrti Da mu se delo ne zamudi</i>
na uzdanje u sveca i radni elan oko Sv. Mihovila (29. rujna),	<i>Došel bu, došel sveti Mihal Grozdje dozreje, ja ga bum bral.</i>
a potom i dugo očekivani trenutak kušanja plodova rada na Sv. Martina,	<i>Kada pak dojde sveti Martin, On ga bu krstil,³⁷ ja ga bum pil.</i>
a onda i spoznaju o vječnom životnom ciklusu	<i>Denes al zutra mrtev nam glas Vince ostane, ne bude nas.</i>

Refren koji se ponavlja nakon svakoga dvostih iskazuje težački život i svijest o prolaznosti čiju surovu spoznaju valja na završetku godišnjega ciklusa podijeliti i uživati s prijateljem.

*Kume moj dragi, daj se napij,
Dugo nas ne bu, daj se ga vžij!*

Iz rečenoga je jasno da ta popijevka ne pripada napitničkom žanru te da je u njega dospjela najvjerojatnije ponavljanjem prvoga stiha refrena koji bez konteksta i povijesnih znanja ima posve drukčiju namjeru.

Iako su danas pučke “martinske pjesme” najčešće povezane uz vinsko slavlje i jedne su od “glavnih krivaca” u zatumljavanju filantropskih svečevih djelovanja, rijetki su stihovi koji slave sv. Martina i njegovu dobrohotnost. Jednu takvu pjesmu izrazite lokalne domoljubne naravi zabilježio je u 20. stoljeću u Međimurju Stanko Jelić.³⁸ Zbog jedinstvena sadržaja donosimo zabilježene stihove u cijelosti:

*Ovdje sam na Muri (govori sv. Martin)
Rođen sam u Sombateliju,
Boravio u Milanu*

³⁷ Krštenje vina nas asocira na krštenje izvora koje je Martin biskup provodio tijekom svojim misija. Uz to valja imati na umu da je još kao redovnik Martin poznao vino i da ga je rabio kao ljekoviti napitak tijekom svojim pastoralnih pohoda u kojima se redovito iskazivao i kao izlječitelj (Zaradija Kiš 2004: 52).

³⁸ Usp. stražnji dio korica knjige *Sveti Martin na Muri* (Kolarić i dr. 1996).

*Genovi i Kanu,
U samostanu.
Bio sam redovnik,
Papa u Rimu i na Krimu,
Biskup u Turu,
Ali se uvijek vraćam na Muru.
Peo sam se na Ande,
Japetić i Velebit.
Svratih u Jasku.
Obiđoh Hrvatsku.
I od svakog kraja na svijetu
Nigde mi ni tak lepo,
Na suncu, na kiši, ni buri
Kak u Međimurju na Muri.*

ZAKLJUČNO

Umjesto preciznijega zaključka, istaknut ćemo tek novo očište međimurških martinskih lokaliteta na početku 21. stoljeća u široj kulturnopovijesnoj vizuri. Ona se ne sagledava samo u logičkom kontekstu Pomurja kao šire hrvatsko-slovenske regije čija je okosnica rijeka Mura, već posebice u kontekstu europskoga martinskoga kulturnoga dobra obilježena *dijeljenjem* i *tolerancijom*. Na tim je ključnim premisama te naglašenim etičkim i ekološkim načelima utemeljen 2005. godine u okviru europskih kulturnih itinerara dugoročni europski projekt *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost*, koji revalorizira europsku martinsku baštinu s dubljim ciljem povezivanja manjih lokalnih zajednica sa svetomartinskim nasljeđem. Projekt se ostvaruje senzibiliziranjem šire javnosti u procesu revalorizacije posebice nematerijalne martinske baštine te osmišljavanjem suvremene kulturološke poveznice tzv. *Martinske kulturne rute* i težnji ka ostvarenju velikoga martinskoga europskoga puta *Via Sancti Martini*.³⁹ Riječ je o pješačkim, odnosno biciklističkim putovima, čija je kulturološka okosnica martinska sakralna baština na koju se naslanja martinska tradicija iznikla na specifičnostima nacionalnih različitosti. *Martinske kulturne rute* promiču na svom pravcu i druge povijesno-kulturne

³⁹ Prvi hrvatski ogranak (cca 130km) europskoga puta *Via Sancti Martini* prohodan je prvi put u okviru Međunarodnoga znanstvenoga skupa *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: sveti Martin, simbol dijeljenja*, Zagreb/Dugo Selo, 4. i 5. listopada 2013. Put su prohodali gosp. Hubert Morel iz Francuske i gosp. Božidar Dragišić iz Hrvatske.

zanimljivosti s posebnim ekološkim naglaskom, želeći potaknuti razne gospodarske i kulturne aktivnosti te osmisliti nove zajedničke edukativne i znanstvene smjernice u širem europskom kontekstu. Na takvim smjernicama promišljanja za budućnost posebno mjesto zauzima zaštita i očuvanje prirode i prirodnih resursa. Kao primjer spomenimo iz međimurskoga kraja *matapura*, velikoga livadnoga plavca (lat. *Maculinea teleius*), endemičnu vrstu leptira koja u Gornjem Međimurju (Bajuk 2012: 6) obitava na samo jednom staništu (Kranjčev 2009: 124)⁴⁰ i spada među najugroženije europske vrste leptira koja je već izumrla u nekim dijelovima Europe.⁴¹ U širokom europskom martinskom projektu i međimurskom bi *matapura* pripalo važno mjesto na *Via Sancti Martini*, ponajprije zbog njegove međimurske endemičnosti i potrebe za zaštitom, ali i zbog njegova jedinstvena razvoja za koji su potrebni specifični prirodni i klimatski uvjeti⁴² koji se nalaze u Međimurju.

Projekt Vijeća Europe iz Strasbourga, Europskog instituta kulturnih itinerera iz Luxemburga i Mreže europskih kulturnih centara sv. Martin pod nazivom *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost / Saint Martin de Tours, personnage européen, symbole du partage, valeur commune*⁴³ ključna je europska poveznica krajeva s martinskom tradicijom. Na njoj bi Gornjem Međimurju pripalo važno mjesto zbog najstarijih slojeva martinskoga kulta utkana i danas u sve pore međimurske svakodnevice, zbog pretpostavki o mogućem Martinovu proходу (ili čak i boravku) u ovom kraju te, konačno, zbog sve one martinske baštine utonule u zaborav koju valja strpljivo istraživati i revalorizirati na interdisciplinarnim znanstvenim i kulturološkim smjernicama.

⁴⁰ U Hrvatskoj su uz Gornje Međimurje nalazišta Velikoga plavca vlažne livade u Podravini (Zovje kod Đelekovca) i kod Koprivnice i Peteranca (Kranjčev 2009: 124).

⁴¹ Leptir se nalazi na IUCN-ovoj crvenoj listi ugroženih vrsta (<http://www.iucnredlist.org/details/12664/0>). U Hrvatskoj su staništa Velikoga livadnoga plavca svedena na minimum te se smatra kritično ugroženom vrstom i "strogo je zaštićena zavičajna svojta" (<http://zasticenevrste.azo.hr/vrsta.aspx?id=121>).

⁴² U "specifičnim ekološkim uvjetima staništa" razvija se ličinka, koja se u prvoj fazi razvija u cvatu posebne ljekovite biljke *krvar* (lat. *Sanguisorba officinalis*), a potom u mravinjaku gdje gusjenica, promijenivši prehranu postaje predator, a kao odrasli leptir u proljeće napušta mravinjak (Kranjčev 2009: 124).

⁴³ http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?dest=bd_pa_det&id=00000164.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Audin, Pierre. 1997. "Les fontaines martiniennes en Touraine". *Mémoire de la Société archéologique de Touraine. XVIème centenaire de la mort de Saint Martin* 62: 159–177.
- Bajuk, Lidija. 2012. *Matapur: Hrvatska prirodna i kulturna baština Međimurja*. Zagreb: Udruga "Matapur" Lopatinec.
- Bartolić, Zvonimir. 2003. "Hrvatska tiskara u Nedelišću u doba Zrinskih". U *Ivanuš Pergošić/Decretum 1574*. Zvonimir Bartolić, ur. Čakovec: Matica hrvatska Čakovec.
- Bučar, Franjo. 1913. *Povijest reformacije i protureformacije u Medjumurju i susjednoj Hrvatskoj*. Varaždin: Tiskom St. Pl. Platzera.
- Buturac, Josip. 1984. "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine". *Starine JAZU* 59: 47–113.
- Csóka, Gáspár, Kornél Szovák i Imre Takács. 1998. *Pictorial Guide to the History and Sights of the Benedictine Abbey*. Pannonhalma.
- DEMA. 1997. *Dictionnaire encyclopédique du Moyen Âge*, 1-2. Paris: Édition du Cerf.
- Detela, Fran. 1891. "Pegam in Lambergar". U *Zabavna knjižica*, 6. (pretisak iz 1995.). Ljubljana: Matica slovenska.
- Deželić, Gjuro. 1865. *Pjesmarica ili Sbirka rado pjevanih pjesmah*. Zagreb: Tisak Dragutina Albrechta.
- Dobronić, Lelja. 1984. "Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj". *RAD JAZU* 11: 7-149.
- Fancev, Franjo. 1937. "Hrvatska dobrovolja u popijevkama, zdravicama i napitnicama prošlih vjekova". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 31/1: 67–168.
- Feletar, Drago. 1968. *Iz povijesti Međimurja. Slike iz hrvatske povijesti i drugi feljtoni*. Čakovec: Matica hrvatska u Čakovec.
- Fontaine, Jacques. 1997. "Saint Martin et nous". *Mémoire de la société archéologique de Touraine. XVIème centenaire de la mort de Saint Martin* 62: 213–222.
- Frančić, Anđela. 2007. "Uvid u hrvatsku toponimiju na sjeverozapadnoj međi". *Jezikoslovni zapiski* 13/1-2: 147–157.
- Franković, Đuro. 2011. "Sv. Stjepan i sv. Ladislav u pučkoj tradiciji mađarskih Hrvata". *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* 12/1: 195–201.
- Fuxhoffer, Damian. 1803. *Monasteriologia Regni Hungariae*, 2. Vesprim.
- Gobry, Ivan. 1985. *Les Moines en Occident*, 2. *De saint Martin à saint Benoît*. Paris: Fayard.
- Gobry, Ivan. 1996. *Saint Martin*. Perrin: Librairie Académique Perrin.
- Gorenc, Marcel i Branka Vikić. 1980. *Varaždinske Toplice – Aquae Iassae u antičko doba*. Varaždinske Toplice: Zavičajni muzej Varaždinske Toplice.
- Gozbe i zdravice u hrvatskoj književnosti*. 1994. Stjepan Sučić, ur. Križevci: Matica hrvatska Križevci.
- Guinle, Jean-Philippe. 1996. *Le livre des Rois de France*. Paris: Bordas.
- Hajdarović, Miljenko. 2009. "Nesretna ljubav Nikole i Izabele – sukob katolika i protestanata u Međimurju". <http://povijest.net/v5/novosti/2009/nesretna-ljubav-nikole-i-izabele/> (pristup 5. 11. 2012.).

- Horvat, Anđela. 2010. [1956]. *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*. Zagreb: Matica hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu.
- Horvat, Rudolf. 1908. *Povjest Međimurja*. Varaždin.
- Horvat, Rudolf. 1931. "Crkva sv. Martina u Prozorju (1209–1900)". *Croatia Sacra* 1: 293–308.
- Horvat, Rudolf. 1944. *Poviest Međimurja*. Zagreb: Hrvatski rodoljub.
- Kalšan, Vladimir. 2003. *Iz vjerskog života Međimurja*. Čakovec: Muzej Međimurja.
- Karaman, Ljubo. 1950. "O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji". *Historijski zbornik* 3/1-4: 125–174.
- Klaić, Nada. 1982. *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*. Celje: Izdanje Celjskog zbornika.
- Kolarić, Juraj, Blaž Tota i Stanko Jelić. 1996. *Sveti Martin na Muri*. Zagreb: Nova misao.
- Korade, Mijo. 1993. "Obrana hrvatstva u djelima Josipa Keresturija". *Dani hvarskog kazališta. Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do Preporoda* 19: 154–165.
- Kovačič, Fran. 1926. *Slovenska Štajerska in Prekmurje. Zgodovinski opis*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Kranjčev, Radovan. 2009. *Leptiri Hrvatske. Prilozi istraživanju biološke i stanišne raznolikosti faune lepidoptera Hrvatske*. Križevci: Veda.
- Kropej, Monika. 2008. *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva družba.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. 1891. *Nadpisi sredovječnihi novovjeki na crkvah. Javnih i privatnih sgradah i.t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb: Dionička tiskara.
- Kušan Špalj, Dora i Dorica Nemeth-Ehrlich. 2009. "Aqua Iasae – Varaždinske Toplice". U *Arheologija i turizam u Hrvatskoj*. Sanjin Mihelić, ur. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 218–227.
- Lengvári, István. 1997. "Les débats sur le lieu de naissance de saint Martin de Tours. Aperçu historiographique". *Mémoire de la société archéologique de Touraine. "XVIème centenaire de la mort de Saint Martin"* 63: 291–300.
- Marrou, Henri-Irénée. 1985. *L'Église de l'Antiquité tardive (303–604)*. Paris: Éditions du Seuil.
- Monceaux, Paul. 1927. *Saint Martin*. Paris: Payot.
- Perić Gavrančić, Sanja. 2004. "Observationes circa Croaticam orthographiam Marka Mahanovića (1814.) – odabrani odlomci". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 30: 145–161.
- Pernoud, Régine. 1996. *Martin de Tours*. Paris: Bayard Éditions.
- RJAZU. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 6. 1904–1910. Zagreb: JAZU.
- Seljan Dragutin. 2005. [1843]. *Zemljopis pokrajina Ilirskih iliti Ogledalo zemlje, na kojoj pribiva narod ilirsko-slavjanski sa opisanjem berdah, potokah, gradovah i znatnih mîstah polag sadanjeg stališa s kratkim dogodopisnim dodatkom i priloženim krajobrazom iliti mapom*. Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šešo, Luka. 2007. "Vjeronja u bića koja se pretvaraju u životinje". U *Kulturni bestijarij*. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, 253–275.

- Šojat, Olga. 1968. "Izbor iz Ludbreške pjesmarice". *Kaj* 7/8: 62–72.
- Tkalčić, Ivan. 1874. *Povjestni spomenici zagrebačke biskupije. Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis*, 2. Zagreb: Tiskom Karla Albrechta.
- Tkalčić, Ivan. 1886. "Ivan, arcidjakon gorički, domaći pisac u XIV. Vieku". *RAD JAZU* 79: 71–134.
- Whiting, Gene S. 2009. *Zrinski, Međimurje i reformacija*. Zagreb: Bogoslovni institut.
- Winter, Marija. 2000. *Iz povijesti Ludbrega i okolice*, 1. Koprivnica: Nakladna kuća "Dr. Feletar".
- Zaradija Kiš, Antonija. 2000. "Keltski tragovi u tradiciji sv. Martina i njihov odraz na hrvatskom prostoru". *Narodna umjetnost* 37/2: 109–120.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2005. "Pomurska martinska tradicija". U *Prekmurska narečna slovsvena ustvarjalnost*. Jože Vugrinec, ur. Murska Sobota: Ustanova dr. Štifterjeva fundacija Petanjci, 351–366.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2008. "Pomembnost primera Ilirik v duhovnem razvoju svetega Martina / L'importance de l'Illyrie dans le développement spirituel de saint Martin". U *Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture / Saint Martin de Tours, symbol de la culture européenne*. Jasmina Arambašič, ur. Celovec, Ljubljana: Mohorjeva družba, 161–181.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2010. "Mitološki prepleti. Od Epone do Martina, od Samaine do Martinja". U *Mitski zbornik*. Suzana Marjanić i Ines Prica, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo, Scarabeus, 201–220.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2011. "Through Animalistic and Mythological Connections from Epona to St Martin". *Cosmos* 27: 155–181.
- Zelko, Ivan. 1963. "Zemljišće Belmura". *Kronika* 11/3: 167–178.
- Županović, Lovro. 1980. *Stoljeća hrvatske glazbe*. Zagreb: Školska knjiga.

Internetski izvori

- http://arhinet.arhiv.hr/_DigitalniArhiv/IvanStandl/Trakoscan.htm
- <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RD5X87UJ>
- <http://www.postojna.si/povezava.aspx?pid=11524>
- <http://hvm.mdc.hr/riznica-i-pinakoteka-trogirske-katedrale,48/hr/crkvene-zbirke/>
- <http://www.iucnredlist.org/details/12664/0>
- <http://zasticenevrste.azo.hr/vrsta.aspx?id=121>
- http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?dest=bd_pa_det&id=00000164

The St Martin Heritage of Upper Međimurje: Along Ancient Paths to the “Martinian Hymn”

SUMMARY

In the context of the rich European St Martin heritage, Croatian Martinian heritage stands out because of its splendour and regional diversity. Due to its geographic position and strategic importance throughout history, the region of Međimurje (and Prekmurje in the neighbouring Slovenia) occupies a prominent place in the research into the cult of St Martin and its prevalence. In this study we have concentrated on the region of Upper Međimurje and its tangible and intangible heritage of St Martin, the most highly venerated mediaeval saint among the common people and the nobility alike. The research deals with the toponymic and sacral heritage in an effort to trace the spread of the cult in its one-thousand-year history, and the reflection of Martinian piety in the popular tradition of Međimurje until the present day. Therefore, we will also focus on Josip Keresturij of Štrigova and his “Martinian hymn” – deeply felt verses that sing of piety, labour and friendship, the key components of life.

Key words:

St Martin, archeology, shrine, toponyms, poetry